IDEOLOGISCH ENGAGEMENT, LOKALE PADAFHANKELIJKHEID EN INDIVIDUELE KEUZEN

*Het verzet in Wijgmaal tijdens de Tweede Wereldoorlog**

- Marnix Beyen -

Het verzet in Vlaanderen tijdens de Tweede Wereldoorlog werd soms verheerlijkt, maar vaker nog verketterd. In beide gevallen werd uit het oog verloren dat verzetsstrijders mensen waren die ook vóór de oorlog een leven leidden en deel uitmaakten van lokale gemeenschappen. Hun vooroorlogse keuzes en hun positie in hun gemeenschap beïnvloedden hun beslissing om in het verzet te gaan, maar ook hun keuze voor specifieke verzetsactiviteiten en/of -groeperingen. Deze keuzes werden echter ook ingegeven door concrete dynamieken die zich tijdens de oorlog zelf in hun omgeving voltrokken. Publiek communiceren over deze engagementen en activiteiten was in de gegeven situatie nauwelijks mogelijk. Al deze factoren maken de vraag legitiem of hét verzet in Vlaanderen – of in gelijk welke andere nationale context – wel bestond. Patronen op nationale of regionale schaal helpen weinig om concrete ontwikkelingen op lokaal niveau te begrijpen. Door een inkijk te bieden in de geschiedenis van het verzet in een hoogst onrepresentatieve gemeente als Wijgmaal – de gemeente waar ik zelf woon – probeer ik het belang van lokale dynamieken vóór en tijdens de oorlog te belichten.

Voor het ontbreken van een volwaardige verzetshistoriografie in Vlaanderen zijn al vele verklaringen aangedragen. De meeste daarvan zijn van politieke aard en houden verband met de specifieke communautaire geschiedenis van België[1]. Toch heeft de geschiedenis van het verzet ook internationaal een probleem van academische geloofwaardigheid en respectabiliteit. Het verzet lijkt zich nu eenmaal moeilijk te lenen tot het type geschiedschrijving dat de academische agenda bepaalt. Geschiedenissen van het verzet leunen immers potentieel dicht aan bij een aantal valkuilen die de geschiedschrijving sinds haar verwetenschappelijking angstvallig heeft proberen te vermijden.

De eerste valkuil is die van de hagiografie. Historici kijken met een zekere argwaan naar de figuur van de held, die zijn of haar leven heeft gegeven voor een ideaal. Dat probleem is des te groter wanneer het een ideaal betreft dat vandaag door de grote meerderheid als iets positiefs wordt gezien, zoals de vrijheid en de democratie. De beweegredenen achterhalen van mensen die zichzelf hebben opgeofferd voor idealen die we vandaag niet meer begrijpen of die we verwerpen, lijkt een meer uitdagende oefening in historisch denken. Het sluit dan ook meer aan bij het temporele *dépaysement* dat historici nastreven en het draagt ook niet het gevaar van verheerlijking in zich[2].

Een tweede genre dat snel op de loer ligt wanneer men het verzet bestudeert, is dat van de oorlogs- of detectiveroman. De aandacht van historici van het verzet wordt begrijpelijkerwijs getrokken door de spectaculaire gewapende acties en de vindingrijke ontsnappingen waaraan de geschiedenis van het verzet zo rijk is, en door de manier waarop deze acties van bovenaf werden gecoördineerd[3]. Maar ook dit botst met het academische ethos van de meeste historici, die processen en patronen willen doorgronden, daarvoor vaak te rade gaan bij concepten uit andere disciplines en bij voorkeur ook transnationale verbanden willen achterhalen.

Aanzetten om ook de geschiedenis van het verzet in die richting te sturen bestaan wel, maar zijn al bij al schaars gebleven[4]. Zij botsen dan ook op belangrijke obstakels. Zo is het bijzonder moeilijk de geschiedenis van het verzet te onderwerpen aan de cultuurhistorische analyses die de voorbije decennia de geschiedschrijving zo diepgaand hebben getransformeerd. Processen van betekenisgeving kunnen maar afdoende bestudeerd wanneer culturele producten met een publiek worden gecommuniceerd, en uitgerekend dat kon het verzet vanwege de nood aan strikte geheimhouding slechts in heel beperkte mate. De sluikpers is doorgaans zo rudimentair dat complexe discursieve analyses er moeilijk op kunnen toegepast worden en ook politieke rituelen en symboliek moest het verzet noodgedwongen achterwege laten[5]. Het is dan ook weinig verrassend dat de *cultural turn* het verzet niet op zijn weg heeft gevonden.

De recente pleidooien voor een sociale geschiedenis van het verzet - die als uitgangspunt voor dit themanummer hebben gediend – zijn wel veel-

* Ter nagedachtenis van Rudi Marteau (1963-2021), wiens passie voor de Wijgmaalse geschiedenis onnavolgbaar was.

1. Zie onder meer Koen Aerts en Bruno De Wever, "Het verzet in de publieke herinnering in Vlaanderen", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis,* jg. 42, 2012, 2/3, pp. 78-107 ; Nico Wouters en Bruno De Wever, "À ressortir des oubliettes : la résistance en Belgique durant la Deuxième Guerre mondiale", *Septentrion,* jg. 49, 2020, pp. 108-115 ; Nico Wouters, "Het verzet : vergeten en vergeten ?" in : Fabrice Maerten (red.), *Was opa een held ? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII,* Tielt : Lannoo, 2019, pp. 21-40.

2. Dat argument heb ik iets uitvoeriger ontwikkeld in mijn bijdrage "Een stap terug, voor het te laat is. Bekentenissen van een halfslachtige Tweede Wereldoorlog-historicus", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis,* jg. 49, 2019, 2/3, pp. 202-209.

3. Zie recent onder meer Christopher Brownings bespreking van recente Engelstalige werken over de geschiedenis van het verzet in Europa : "Who Resisted the Nazis ?", *New York Review of Books,* 2 juli 2020, https://www.nybooks.com/articles/2020/07/02/who-resisted-the-nazis/.

4. Zie bv. Robert Gildea en Ismee Tames, red., *Fighters across Frontiers. Transnational Resistance in Europe, 1936-1948,* Manchester : Manchester University Press, 2020.

5. Een discursieve analyse van de Belgische sluikpers werd recent wel ondernomen in Michèle Corthals, "Welke toekomst voor een bevrijd België ? Hoe de Vlaamse verzetspers zich voorbereidde op het einde van de Tweede Wereldoorlog", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis,* jg. 48, 2018, 3, pp. 36-64.

belovend[6]. In een dergelijke benadering wordt minder op de acties van de verzetsmensen dan op hun sociale achtergrond, identificaties en ervaringen gefocust. Toch blijft het ook hier bijzonder moeilijk tot generaliserende uitspraken te komen. Opnieuw zijn de nood aan geheimhouding en de eruit voortvloeiende schaarste aan eigentijdse bronnen een belangrijke hinderpaal. Even belangrijk echter is het doorgaans erg lokale karakter van de verzetsactiviteiten. Terwijl Inlichtingen- en Actieagenten vaak een grote actieradius bestreken, beperkten de activiteiten van de meeste verzetsmensen zich tot hun eigen wijk of gemeente, of eventueel tot enkele buurgemeenten.

Daarmee loert uitgerekend bij deze sociale benadering van het verzet een ander genre om de hoek waar de 'respectabele' geschiedschrijving niet mee wil vereenzelvigd worden: de heemkunde. Enkele Britse pioniers van de sociale geschiedenis duidden al in 1985 de terugkeer van "a new form of antiquarianism" aan als één van de gevaren die moesten worden ontweken bij het beoefenen van de discipline die zij voorts met veel verve bepleitten[7]. Veel boeken en artikelen over het verzet verschenen en verschijnen inderdaad in lokale geschiedenissen die doorgaans door niet-professionele historici worden geschreven over hun eigen woonplaats of over mensen uit hun eigen omgeving[8]. Vaak zijn ze wel gebaseerd op grondig bronnenonderzoek, maar bevatten ze nauwelijks analyse of interpretatie, en worden ze niet gesitueerd tegenover ruimere nationale, laat staan internationale evoluties. Tegelijk voelen de auteurs van deze werken zich vaak begrijpelijkerwijs miskend omdat academische historici de weg naar hun werk niet vinden.

Dat een lokale benadering zich niet tot loutere anekdotiek hoeft te beperken, weten we sinds de hoogtijdagen van de microgeschiedenis. Een kleine en op het eerste gezicht betekenisloze casus, zo leerden ons in de jaren 1970 al auteurs als Emmanuel Leroy Ladurie en Carlo Ginzburg, kan op een aanschouwelijke en dynamische manier inzichten bieden in ruimere historische patronen. Eerder dan concrete historische fenomenen als hetzij typisch, hetzij uitzonderlijk te klasseren, probeerden deze historici ze te beschrijven in wat Matti Peltonen hun "uitzonderlijke typicaliteit" heeft genoemd: er weerklonken er echo's in van ruimere historische typen, maar ze behielden toch ook hun fundamentele uniciteit[9]. Deze onderzoekstraditie ontwikkelde zich vooral sterk met betrekking tot de vroegmoderne culturele en religieuze geschiedenis, en distantieerde zich nadrukkelijk van de heemkundige benadering, die het kleine niet als ingang tot het grote bestudeerde. De hedendaagse geschiedenis, en dus ook de geschiedenis van het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, werd er veel minder door beroerd. De indrukwekkende reeks licentiaatsverhandelingen, masterscripties en doctorale proefschriften die vooral aan de Universiteit Gent zijn geschreven over het verzet in verschillende Vlaamse gemeenten bevat weliswaar veelbelovende aanzetten in die richting, maar het is veelbetekenend dat de resultaten ervan slechts in uitzonderlijke gevallen gepubliceerd werden[10].

In deze bijdrage wil ik tonen dat een heemkundige nieuwsgierigheid en een microhistorische benadering elkaar niet uitsluiten – zoals onder meer André Dartevelles studie over het verzet in Watermaal-Bos-

6. Voor een historiografisch overzicht van deze onderzoekstendens, zie de inleiding van Babette Weyns en Michèle Corthals tot dit themanummer.
7. "What is Social History?" (met bijdragen van Raphael Samuel, John Breuilly, Keith Hopkins, David Cannadine, Joyce Youings, Royden Harrison en J.C.D. Clark), *History Today,* 35/3, 1985, geconsulteerd via https://www.historytoday.com/archive/what-social-history.
8. Zie onder meer Roger Rutten, *Wit en Zwart – Verzet en Collaboratie in een Vlaams Dorp,* Berchem, 2008; Danny Carleer, *Zij hadden wel hun redenen. Op de vlucht voor het VNV,* Kampenhout, 2019.
9. Zie Matti Peltonen, "Clues, Margins and Monads. On the Micro-Macro Link in Historical Research", *History & Theory,* 40, 2001, pp. 347-359.
10. Zie met name Nico Wouters, "Hetzelfde en toch verschillend. Oorlog en oorlogsherinnering in twee aangrenzende dorpen, Essen (België) en Wouw (Nederland)", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis,* 5, 1999, pp. 131-170.
Voor een overzicht van de licentiaatsverhandelingen, masterscripties en proefschriften, zie het inleidende artikel van Babette Weyns en Michèle Corthals in dit themanummer.

voorde recent ook al deed[11] – en dat zij ons inzicht in de geschiedenis van het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog aanzienlijk kunnen verruimen. Daarbij gaat het mij niet in de eerste plaats om afzonderlijke facetten van dat verzet, maar wel om de manier waarop deze zich binnen een kleine gemeenschap concreet manifesteerden en hoe zij elkaar beïnvloedden. Meer bepaald wil ik de lezer een eind meenemen op mijn reis naar de geschiedenis van het verzet in mijn eigen dorp, Wijgmaal bij Leuven. Deze verkenning is nog niet afgerond, aangezien zij voorlopig vrijwel uitsluitend gebruik maakt van de erkenningsdossiers met betrekking tot de politieke gevangenen, de sluikpers, de Inlichtingen- en Actieagenten en een aantal gewapende verzetsorganisaties. Een volledig overzicht van deze laatste dossiers is in de huidige stand van zaken moeilijk te bereiken, aangezien zij voorlopig nog niet allemaal op woonplaats van de betrokkenen kunnen worden gesorteerd en geraadpleegd (al worden op dit vlak momenteel enorme inspanningen geleverd door het CegeSoma). Dat Wijgmaal vóór de fusie van 1977 een deelgemeente van Herent was, vergemakkelijkt deze zoektocht bovendien niet[12]. Enkele interviews met nabestaanden van Wijgmaalse verzetsmensen hielpen om de gegevens uit deze dossiers in hun sociale context te kunnen situeren. Andere mogelijke bronnen, zoals die van de militaire rechtbanken, heb ik nog niet geconsulteerd. Ondanks deze beperking wil ik door middel van deze exploratie tonen hoe een dergelijke microhistorische onderneming aanzetten bevat om de geschiedenis van het verzet uit haar historiografische isolement te halen.

1. In en uit de val van de heemkunde

Mijn zoektocht naar het Wijgmaalse verzet startte niet in Wijgmaal, maar in de buurgemeente Wilsele. Eigenlijk vertrok ze ook niet bij het verzet, maar bij de herinnering aan het verzet. Vanuit een heemkundige interesse vertrok zij ook al niet, wel vanuit een vraag om mijn academische expertise ten dienste te stellen van erfgoedwerkers (en dus ook van heemkundigen). De Erfgoeddag van 2012 zou rond het thema 'Helden' draaien, en ik werd gevraagd op de inspiratiedag die eraan voorafging een lezing te houden. Vanzelfsprekend zou ik bij die gelegenheid niet zelf helden vereren (ik deelde immers de eerder vermelde afkeer van historici voor de hagiografie), maar het wel hebben over de manier waarop samenlevingen in het verleden helden *creëerden* en vereerden. Meer bepaald besloot ik op zoek te gaan naar het antwoord op een vraag die me al veel langer bezighield: hoe kwam het dat in Wilsele een tiental straten het opschrift 'Weerstander 1940-1945' hadden gekregen en in Wijgmaal geen enkele? Waarom zette de eerste gemeente haar verzetshelden wel op een denkbeeldige sokkel en de laatste niet? Die vragen sloten aan bij één van mijn eigen academische interesses, die verband hield met de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in België en met de politieke belangen waaraan zij onderhevig was[13]. Het was nadrukkelijk niet mijn bedoeling de verzetsmensen zelf te bestuderen. Ik kon in dat geval immers wel eens trappen in één van de valkuilen die ik eerder heb aangeduid[14].

Terwijl ik met dit kleine onderzoek bezig was, raakte ik echter steeds meer gefascineerd door de mensen achter de straatnamen, en minstens evenzeer door de mensen die zelfs geen straatnaam hadden gekregen en dus helemaal uit het lokale collectieve geheugen waren gewist. Dergelijke mensen, zo stelde ik al snel vast, waren er minstens even veel in Wijgmaal als in Wilsele geweest. Wie waren zij, wat hadden zij gedaan, in welke verzetsnetwerken waren zij actief geweest, waarom waren zij opgepakt? Zo belandde ik willens nillens toch bij het

11. André Dartevelle, *Un maquis dans les cités. La Résistance à Watermael-Boitsfort,* Brussel: La Renaissance du Livre, 2018.
12. In inventarissen en repertoria, maar ook in de dossiers zelf, wordt de naam van de deelgemeente nu eens wel, dan weer niet vermeld. Dat er ook in Limburg een gemeente Wijchmaal bestaat, bemoeilijkt de situatie nog verder.
13. Zie onder meer mijn "Belgien: Der Kampf um das Leid", in: Monika Flacke (red.), *Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen,* dl. 1, Berlijn, 2004, pp. 67-94.
14. Voor het resultaat van dit onderzoek naar Wilselse straatnamen, zie mijn "Alleen nog maar een straatnaam? Verzetshelden in de Wilselse herinneringspolitiek", *Tijd-schrift: heemkunde en lokaal-erfgoedpraktijk in Vlaanderen,* 2, 2012 (1), pp. 23-35.

type onderzoek waarvan ik aanvankelijk weg wilde blijven. Ik kwam terecht in archieven – de erkenningsdossiers – die vóór mij al door nabestaanden waren bezocht, ontmoette ook enkele van die nabestaanden en mensen die als kind nog getuige waren geweest van de oorlogsgebeurtenissen. Beetje bij beetje werd daardoor een stuk verleden zichtbaar waarnaar ik geen enkele verwijzing had opgevangen in de meer dan veertig jaar die ik in Wijgmaal had gewoond. Nochtans bleek de geschiedenis van het verzet in Wijgmaal wel degelijk al aandacht te hebben gekregen in enkele lokaalhistorische studies en in enkele bekende (en beruchte) bijdragen tot de geschiedenis van het verzet in Vlaanderen. Zowel in Louis Van Brussels *Partizanen in Vlaanderen* (1971) als in de tijdens de jaren 1980 uitgezonden televisieseries van de BRT-productiekern WOII werd Wijgmaal meer dan eens vermeld[15]. Hun aandacht ging uit naar de spectaculaire en dramatische momenten in de geschiedenis van dat verzet – momenten waarover ik in het dorp nooit een verwijzing had opgevangen.

Dat over dit deel van het verleden zelden in het openbaar werd gesproken betekende niet dat er geen interesse voor bestond. Er bleek grote lokale nieuwsgierigheid te bestaan toen ik in mei en september 2019 lezingen over de materie gaf in lokale ontmoetingscentra, en toen ik in juli 2020 betrokken was bij de inhuldiging van een straatnaambord voor Jeanne Dormaels, de enige Wijgmaalse verzetsvrouw die in een nazikamp was overleden[16]. Het onderzoek bevat met andere woorden voldoende stof om de heemkundige interesse te bevredigen en om overleden verzetsstrijders postuum vooralsnog te huldigen. Maar had ik met dit onderzoek ook meer inzicht gekregen in de sociale geschiedenis van het Belgische verzet? En opent mijn kleinschalige, dicht bij de heemkunde aanleunende onderzoek aanzetten voor de historiografie van dat Belgische verzet om nieuwe wegen te bewandelen?

II. Een groepsportret

Deze vragen roepen onvermijdelijk de voorafgaande vraag op wat verstaan wordt onder "het Belgische verzet". In een sociaalhistorische benadering gaat het niet in de eerste plaats om het geheel van (al dan niet als zodanig geregistreerde) daden van verzet op het Belgische grondgebied, maar wel om de mensen die ze hebben gepleegd. Van deze groep bestaat, onder meer dankzij Fabrice Maerten, een groepsportret dat weliswaar voorlopig is maar toch een helder beeld verschaft[17]. Nagaan in hoeverre het Wijgmaalse verzet beantwoordt aan dit globale Belgische beeld, is een noodzakelijke eerste stap om de bijdrage van mijn lokaalhistorische onderzoek tot de ruimere geschiedenis van het verzet in België te kunnen inschatten.

Tegelijk kan een dergelijke benadering onmogelijk voldoende fijnmazig zijn. Een nationaal kader is nooit homogeen of eenduidig – en al helemaal niet in de Belgische context. De communautaire verschillen tussen Vlaanderen, Wallonië en Brussel manifesteerden zich bijzonder scherp in de verschillende intensiteit en aard van het verzetsengagement. De lokale kenmerken van mijn Wijgmaalse casus moet ik dus niet alleen tegenover het Belgische maar ook tegenover het Vlaamse plaatje leggen.

Een sociaalhistorische benadering betekent echter per definitie ook dat men oog heeft voor specifieke sociale contexten, die zich niet tot het nationale

15. Louis Van Brussel, *Partizanen in Vlaanderen – met actieverslag van korps 034,* Leuven, 1971; *De tijd der vergelding,* dl. 2: "Zonder genade" (https://www.vrt.be/vrtnu/a-z/de-tijd-der-vergelding/), en *Het verzet,* dl. 8: "De vergeten burgeroorlog" (https://www.youtube.com/watch?v=JAzehvvF2-8). Zie daarnaast over de geschiedenis van het verzet in Wijgmaal ook Marcel Piot, *Geschiedenis van Herent. Van prehistorie tot 21ste eeuw,* Herent, 2003, pp. 139-141.
16. Zie daarover onder meer Hannelore Smitz, "Uit haar bed gelicht om nooit meer terug te keren. Jeanne Dormaels was verzetsstrijder in Tweede Wereldoorlog", *Het Nieuwsblad,* 14 juli 2020. https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200713_94272689.
17. Fabrice Maerten (red.), *Was opa een held? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII,* Tielt, 2020, vooral pp. 67-74.

(Belgische en/of Vlaamse) niveau laten reduceren. Het verzet nam in stedelijke en industriële contexten andere vormen aan dan in landelijke gebieden, al zijn deze laatste nog veel minder goed onderzocht. Uitgerekend vanuit dit laatste perspectief is het niet eenvoudig de Wijgmaalse casus precies te situeren. Behalve een landelijke gemeente was dit immers ook een industrieel centrum. Nadat Edouard Remy er in 1855 zijn graanverwerkend bedrijf had opgericht was het uitgegroeid van een klein landelijk gehucht tot een levendig dorp met stedelijke kenmerken. Aangezien het een deelgemeente van Herent was, zijn geen exacte bevolkingscijfers bekend, maar volgens de lokale historicus Matt Rouwet schommelden deze in 1939 rond de drieduizend[18]. De meerderheid van de volwassen mannelijke bevolking werkte in of voor de fabriek. Een mogelijk vernieuwend aspect van mijn onderzoek situeert zich dus al in het feit dat het dit specifieke type van kleine, geïndustrialiseerde plattelandsgemeente bestudeert[19]. Kan het verzet in een dergelijke gemeente als stedelijk dan wel als landelijk worden bestempeld? Met deze vragen in het achterhoofd kunnen we trachten een groepsportret van de Wijgmaalse verzetsstrijders op te stellen.

Van deze om en bij de 3000 mensen werden er twintig gearresteerd vanwege verzetsactiviteiten. Met een ruim half procent van de bevolking lag dat dicht bij het landelijke gemiddelde (ongeveer 40000 op een bevolking van 8 miljoen). Het percentage in de kampen overleden verzetsmensen lag in Wijgmaal (10, dus ongeveer 0,33 %) zelfs aanzienlijk hoger dan dat gemiddelde (15000 of minder dan 0,2 %). Aangezien slechts 35 % van de arrestaties in Vlaanderen gebeurde, mogen we concluderen dat het Wijgmaalse verzet op Vlaams niveau relatief zwaar getroffen werd door de nazi-repressie. Of dit ook betekende dat het dorp een relatief hoog aantal verzetsstrijders huisvestte, is minder zeker. Via de erkenningsdossiers in de dienst Oorlogsslachtoffers, het Algemeen Rijksarchief en het Nationaal Museum van de Weerstand, en via de ledenlijsten van het Geheim Leger die zich in de archieven van Defensie bevinden, kon ik voorlopig nog 33 andere Wijgmalenaren terugvinden die actief waren in het georganiseerde verzet (van wie minstens twee nooit zelf een erkenning hebben aangevraagd)[20]. Samengeteld zouden deze 43 verzetsmensen zowat 1,43 % van de Wijgmaalse bevolking hebben uitgemaakt. Dat zou licht boven het Vlaamse gemiddelde kunnen hebben gelegen. Indien we het vaak aangehaalde aantal van 150000 erkende verzetsmensen voor België aanvaarden, en ervan uitgaan dat ongeveer 30 à 35 % van hen Vlamingen waren, dan komt men uit aan een getal van tussen de 45000 en 53000 mensen. Op een bevolking van ongeveer 4,4 miljoen Vlamingen komt dat overeen met 1 à 1,2 %.

Op het vlak van leeftijd en geslacht beantwoordden de 43 verzetsstrijders die ik op deze wijze heb teruggevonden trouw aan het beeld dat door Fabrice Maerten werd geschetst van "de doorsneeweerstander". Onder hen bevonden zich zes vrouwen (van wie er vijf werden gearresteerd en één overleed in Ravensbrück), maar één van hen liet zich na de oorlog niet registreren. Het percentage van 14 % vrouwen beantwoordt dus aan de 10 à 15 % die door Maerten werden geschat voor het nationale niveau. Van de 37 verzetsstrijders van wie ik de geboortedatum heb achterhaald, bevonden zich er in januari 1943 28 in de leeftijdscategorie tussen twintig en veertig jaar, die volgens Maerten de meerderheid van de Belgische verzetslui leverde. De gemiddelde leeftijd was dertig jaar, de mediaanleeftijd 29. De oudste van de Wijgmaalse verzetstrijders was geboren in 1889, de jongste in 1926. Opmerkelijk genoeg

18. Matt Rouwet, *Geschiedenis van Wijchmaal van 1200 tot nu,* Heverlee, 1946, pp. 66-67.
19. De eerder aangehaalde scripties behandelen gemeenten die ofwel beduidend groter ofwel minder geïndustrialiseerd waren dan Wijgmaal.
20. Van 9 van de 43 getraceerde verzetsmensen heb ik nog geen individueel erkenningsdossier kunnen inkijken. Ofwel worden zij vermeld in andere dossiers, ofwel verschijnen zij op naoorlogse ledenlijsten van het Partizanenkorps 034 (in het Nationaal Museum van de Weerstand) of het Geheim Leger (in de Archieven van Defensie). Ik bedank hierbij Frédéric Henrard, student aan de UCLouvain, die de ledenlijsten van het Geheim Leger ter beschikking stelde.

ontbreekt de leeftijdsgroep tussen de 38 en de 47 jaar volledig. Is dit toeval, of werd deze cohorte te veel in beslag genomen door haar dagelijkse familiale en beroepsbezigheden om zich in een veeleisend en gevaarlijk verzetsavontuur te storten?

In socio-professioneel opzicht weerspiegelt de diversiteit van een gemeente als Wijgmaal zich niet in het groepsportret van de verzetsstrijders. Dat de landbouwers er niet in terug te vinden zijn, beantwoordt aan het globale beeld dat Maerten schetste. Minder voorspelbaar was dat ook de industriële bourgeoisie en de intellectuele middenklasse vrijwel volledig ontbreken[21]. Vooral die eerste groep maakte nochtans een belangrijk deel uit van de Wijgmaalse bevolking, wat ook vandaag nog zijn sporen nalaat in het hoge aantal statige herenhuizen die het straatbeeld beheersen. De fabrieksarbeiders en de ambachtslieden domineren de groepsfoto van het Wijgmaalse verzet, die wordt vervolledigd door drie ambtenaren (van wie één postbode en één treinwachter), twee bedienden, drie beroepsmilitairen en vier huisvrouwen. Het verzet in Wijgmaal was overduidelijk een zaak van 'de gewone man en vrouw'.

III. Kleine en grotere verhalen

Een sociale geschiedenis van het verzet schrijven mag echter niet betekenen dat het verzet wordt gereduceerd tot een statische sociale categorie. Het verzet bestond immers uit mensen die op specifieke momenten en om bepaalde redenen specifieke keuzes hebben gemaakt en daar de gevolgen van hebben gedragen[22]. Die keuzes betroffen niet alleen de aard van de activiteiten waarin zij zich engageerden, maar ook de organisaties waarmee zij zichzelf al dan niet formeel associeerden. Ook in een sociale geschiedenis blijft het belangrijk aandacht te besteden aan die keuzes, en na te gaan of en hoe zij gerelateerd kunnen worden aan de algemene evoluties van het verzet én aan de bredere sociale indicatoren. Ook in dit opzicht kan een lokale proefboring in een kleine dorpsgemeenschap een kruisbestuiving tot stand brengen tussen heemkundige benaderingen, klassieke verzetsgeschiedenis en ruimere historiografische inzichten. In het tweede deel van deze bijdrage volg ik de individuele verhalen van enkele Wijgmaalse verzetsmensen, en stel ik me de vraag hoe zij kunnen helpen om deze kruisbestuiving te realiseren. Om na te gaan in welke mate het verzet in Wijgmaal evoluties op nationaal niveau volgde, behandel ik deze verhalen ruwweg in chronologische volgorde, op basis van het ogenblik waarop de personen in kwestie verzetsactiviteiten aan de dag legden.

Van het vroege socialistische verzet naar de dominantie van de Partizanen

De eerste verzetshaard in Wijgmaal bevond zich vrij ver van de dorpskern, in het huis van hoofdtreinwachter [Petrus] Victor Wuyts in de Kroonstraat. De in 1894 geboren Wuyts was de kleinzoon van zijn naamgenoot, die mee aan de basis had gelegen van de Leuvense afdeling van de Belgische Werkliedenpartij (BWP)[23]. Hij behoorde zelf dus tot de rode subcultuur in het Leuvense en was één van de bezielers van de Rode Valken-afdeling van Wijgmaal, waarbij ook zijn beide dochters actief waren. Het lag dan ook voor de hand dat hij al vanaf het begin van de bezetting betrokken was bij de verzetsactiviteiten die de jonge Leuvense socialist Louis Van Brussel ontplooide. Volgens een naoorlogse verklaring van deze laatste droeg Wuyts "ontzaglijk bij tot de oprichting van de gewapende zowel als tot de burgerlijke

21. De enige uitzondering op die regel lijkt Petrus Van Roy te zijn geweest, die op zijn aanvraagformulier bij het ministerie van Landsverdediging voor het statuut Gewapend Weerstander "Handelaar – fabrikant" als beroep opgaf. Anderlecht, Museum van de Weerstand, Dossier Petrus Van Roy.
22. Zie daarover onder meer Ismee Tames, *Over grenzen. Liminaliteit en de ervaring van het verzet. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar 'Geschiedenis en betekenis van verzet tegen onderdrukking en vervolging' in de faculteit Geesteswetenschappen aan de Universiteit Utrecht, op 17 mei 2016*, Diemen, 2016.
23. Telefonisch gesprek met Donald Vanderstappen, kleinzoon van Victor Wuyts, 15 januari 2021.

weerstand". Vanaf 1940 tot bij zijn aanhouding in april 1944 zou hij zich hebben bezig gehouden met "het stockeren van wapens en springstoffen, met het bezorgen van inlichtingen, met het rechtstreeks uitvoeren van sabotagedaden aan de spoorweginstallaties, met het verstoppen van illegale strijders en ontvluchte Russische krijgsgevangenen enz…" Van Brussel vond ook tijdelijk onderdak in het huis van Victor Wuyts[24].

Wuyts behoorde dus tot wat Fabrice Maerten de "kleine socialistische splintergroepen" noemt die "de algemeen heersende apathie" trachtten af te schudden, maar "te geïsoleerd [waren] om een echte aantrekkingskracht uit te oefenen"[25]. Deze groepen concentreerden zich sterk op de ontwikkeling van de sluikpers, en ook daar droeg Victor Wuyts al in een vroeg stadium toe bij. Vanaf september 1940 was hij betrokken bij de verspreiding van *Morgenrood,* het socialistische sluikblad dat in Vilvoorde door Nic Bal en Julien Mathu werd vervaardigd[26]. In mei 1941 gelastte de Leuvense socialistische Volksvertegenwoordiger Franz Tielemans hem met het bewaren van zijn nieuwe sluikblad *Bevrijding*. Dat hij uitgerekend aan Wuyts dacht om die taak uit te voeren, zo legde Tielemans in zijn naoorlogse verklaring uit, had enerzijds te maken met diens persoonlijkheid ("ik wist dat hij kon zwijgen, zelfs tegenover zijn familieleden"), maar anderzijds ook met zijn geografische locatie (hij leefde "op de buiten […] in een tamelijk afgezonderde wijk")[27]. Over de ideologische oriëntatie of motivatie van Wuyts zegt Tielemans niets, net zomin als over zijn professionele profiel.

Nochtans had Wuyts' beroep een grote impact op het karakter van zijn verzetsactiviteiten. Tielemans mag hem al vanwege zijn geïsoleerde positie als discrete documentbewaarder hebben uitgekozen, als treinwachter kwam Wuyts in vele delen van het land met mensen in contact. Hij hielp *Morgenrood* en *Bevrijding* breed verspreiden, en kon omgekeerd bladen uit andere delen van het land meenemen naar zijn eigen regio. Aangezien zijn traject als treinbegeleider hem vaak in Wallonië bracht, zorgde hij onder meer voor de verspreiding van Franstalige verzetsbladen in Vlaams-Brabant. Deze intercommunautaire functie van het treinpersoneel is een aspect dat voorlopig nauwelijks aandacht heeft gekregen in de verzetsliteratuur.

Het toevallige feit dat Wuyts in Wijgmaal woonde, heeft ongetwijfeld een grote impact gehad op de ontwikkeling van het verzet in deze gemeente. Zijn betrokkenheid bij het vroege socialistische verzet en misschien meer nog zijn contacten met Louis Van Brussel en diens *compagnon de route* Frans Vanderstappen – aan wie Wuyts ook onderdak verschafte en die de echtgenoot van zijn dochter Roza zou worden - zorgden ervoor dat hij al vanaf halfweg 1942 actief was bij de oprichting van Partizanenkernen in het Leuvense. Dit gegeven droeg ertoe bij dat vijftien van de 43 opgespoorde Wijgmaalse verzetsmensen actief werden bij de gewapende Partizanen. Zij bleven daar ook actief toen de Partizanen steeds nadrukkelijker de gewapende arm van de Kommunistische Partij van België werden. De sociale en demografische structuur van het dorp leek een radicaal linkse oriëntatie van het verzet nochtans niet vanzelfsprekend te maken. Vanwege het industriële karakter van Wijgmaal had er zich weliswaar een sociaaldemocratische beweging kunnen ontwikkelen, maar deze was noch radicaal, noch dominant. Zoals eerder aangegeven waren de Rode Valken al in de jaren 1930 actief in de gemeente. Zij waren gelieerd aan de lokale socialistische werkersbond, die binnen de afdeling Herent-Wijgmaal van de BWP de meest actieve stem vertolkte. De leden van deze bond voelden zich gefrustreerd over

24. Getuigenis Louis Van Brussel, 1 maart 1951, in: Brussel, Dienst Oorlogsslachtoffers [DO], Dossier PCAD 962: dossier sluikpers Petrus Wuyts.
25. Maerten, "Het verzet in België: patriotten, communisten en andere antifascisten", in: Fabrice Maerten, ed., *Was opa een held? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII,* Tielt: Lannoo, 2019, p. 42.
26. Zie Nic Bal, "De illegale partij van 1940 tot 1944", in Jan Dhondt (red.), *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België,* Antwerpen, 1966, pp. 565-572. Geconsulteerd via https://www.marxists.org/nederlands/bal/1960/1960illegaliteit.htm.
27. Getuigenis Franz Tielemans, aangehecht bij Proces-Verbaal van de zitting van 1 december 1953 van de 2de Kamer van de Commissie van Beroep, Statuut van de Weerstand door de Sluikpers, DO/PCAD 962: dossier sluikpers Petrus Wuyts.

De Wijgmaalse Rode Valken-afdeling in 1934, uit AMSAB-ISG, fo002328.

het feit dat zij de katholieke meerderheid in de plattelandsgemeente Herent niet konden breken en zouden vooral na de oorlog hun Herentse partijgenoten een te grote gematigdheid verwijten[28]. Toch was ook binnen Wijgmaal zelf het socialisme niet de dominante stroming. Daar had de paternalistische bedrijfscultuur van de fabrieken Remy ongetwijfeld veel mee te maken.

Van de 43 in dit onderzoek getraceerde Wijgmaalse verzetsmensen zijn er zes – onder wie Wuyts zelf – terug te vinden op de vooroorlogse ledenlijsten van deze Herents-Wijgmaalse BWP-afdeling. Aangezien deze ledenlijsten slechts tot 1932 bewaard zijn gebleven bestaat de mogelijkheid dat het reële aantal nog hoger was. Het bestaande socialistische netwerk heeft dus een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van het Wijgmaalse verzet. Toch waren zeker niet alle Wijgmaalse Partizanen terug te voeren op dit socialistische netwerk, en bewogen zij ook niet allemaal mee in de richting van het communisme. Deze bevinding lijkt te suggereren dat het succes van verzetsgroeperingen minstens zozeer werd bepaald door lokale constellaties en de impact van specifieke personen als door dieperliggende sociale en ideologische patronen. Die indruk wordt nog versterkt als we de Wijgmaalse situatie vergelijken met die in de buurgemeente Wilsele. Hoewel die gesuburbaniseerde plattelandsgemeente al sinds 1926 een socialistische meerderheid in de gemeenteraad kende, werd het verzet er gedomineerd door de rechtse Nationale Koninklijke Beweging (NKB). Dit kan te maken hebben gehad met het ontbreken in Wilsele van een sleutelfiguur als Victor Wuyts, maar ook met de leidende rol die pastoor Karel Legrand er speelde. In Wijgmaal lijken er daarentegen vanuit kerkelijke zijde nauwelijks impulsen tot verzet te zijn gegeven. Een andere factor van belang kan zich gesitueerd hebben in het feit dat Wilsele zich bevond op de steenweg naar Aarschot, waar de NKB haar ontstaan had gekend[29]. De spoorlijn tussen Leuven en Aarschot – waar Wilsele aan ligt – was ten slotte minder belangrijk voor de sabotageacties van de Partizanen dan die tussen Leuven en Mechelen, waaraan Wijgmaal gelegen was.

De NKB stond in Wijgmaal niet alleen zwak tegenover de buurgemeente Wilsele, maar ook tegenover de hoofdgemeente Herent: van de tien erkende leden van deze organisatie uit Herent woonde er maar één in Wijgmaal. Ook van andere rechtse organisaties zoals het Geheim Leger (3) en de Groep G (1) sloten slechts enkelingen in Wijgmaal zich aan. Pas in de zomer van 1944 vloeiden er enkele verzetsmensen naar de NKB nadat de Duitse politiediensten de Witte Brigade zware klappen hadden toegebracht. Deze veeleer liberale en gematigde, in Antwerpen ontstane verzetsorganisatie had vanaf halfweg 1943 wel stevig voet aan de grond gekregen in Wijgmaal. Negen Wijgmaalse verzetsmensen kon ik eenduidig aan de Witte Brigade linken, wat in verhouding tot de grootte van de organisatie zelfs meer is dan de vijftien Partizanen: de Witte Brigade telde aan het einde van de oorlog 3758 erkende leden, bij de Partizanen waren dat er 13248. Toch lijkt het erop dat de lokale activiteiten van de Witte Brigade meer vanuit Herent werden aangestuurd. Zij sloten minder dan die van de Partizanen aan bij vooroorlogse structuren of gemeenschappen.

Ook de Inlichtingen- en Actieagenten bleken ondervertegenwoordigd: van de meer dan 18.000 agenten die in België werden erkend (waarvan weliswaar slechts zo'n 20 % in Vlaanderen), woonden er maar drie in Wijgmaal.[30] Niet toevallig behoorden zij tot de weinige ambtenaren en bedienden onder de Wijgmaalse verzetsmensen. Vanaf oktober 1943 vestigde de Leuvense afdeling van het netwerk Luc-Marc zelfs haar bureau in het huis van één van hen, Paul Otte, omdat de dreiging door de Gestapo in

28. Vooral na de Tweede Wereldoorlog zou het tot een open conflict komen, zie daarover onder meer het verslag van de bestuursvergadering 21 juli 1946, AMSAB-ISG, CO.0258/074: archief afdeling Herent-Wijgmaal BWP/BSP, 1930-1956.
29. Zie daarover Jean Crab en Henri Verreydt, *Resistere. Historiek 1940-1945 N.K.B. Vlaams-Brabant + vrij Volk,* Leuven, 1983.
30. Zie Roger Coekelbergs e.a. (red.), *Gedenkboek Inlichtingen- en Actieagenten,* Antwerpen, 2015. Twee van de vier met Wijgmaal aangeduide agenten bleken in het Limburgse Wijchmaal te wonen. Bij de derde Wijgmaalse IAA stond Herent vermeld.

het stadscentrum te groot werd[31]. Het bureau bleef er tot het einde van de bezetting gevestigd.

Met dat alles bleven de Partizanen de meest met de dorpsgemeenschap verweven verzetsgroepering. Dat dit in een overwegend katholieke gemeente als Wijgmaal kon gebeuren, toont het belang van padafhankelijkheid in de keuzes die verzetsmensen maakten. Onder dat ruime begrip, waaraan in de economische geschiedenis en de historische sociologie van de voorbije decennia een belangrijk verklarend potentieel is toegedicht, versta ik met James Mahoney "those historical sequences in which contingent events set into motion institutional patterns or event chains that have deterministic properties[32]." Toegepast op de casus van het verzet betekent dit dat de dominantie van bepaalde verzetsgroeperingen in bepaalde gemeenten niet retrodictief kan worden voorspeld vanuit de vooroorlogse sociale samenstelling en/of de ideologische oriëntatie van de bevolking van die gemeente, maar dat ook contingente factoren er een bepalende rol in kunnen vervullen[33]. De aanwezigheid van een specifieke verzetsgroepering in een gemeente – die zelf het gevolg kon zijn van de keuzes en de contacten van één persoon – verhoogde logischerwijze de kans dat verzetsgezinde mensen daarin terecht kwamen, ongeacht hun ideologische of levensbeschouwelijke overtuiging.

Dat bleek ook duidelijk uit het verhaal van Jeanne Dormaels, de enige vrouw uit Wijgmaal die in een Duits concentratiekamp overleed. Over de precieze beweegredenen van deze kortgeschoolde huisvrouw om tot de Partizanen toe te treden, is weinig geweten. Wel is duidelijk dat zij niet op communistische overtuigingen berustten. Doorslaggevend lijkt in haar geval vooral het patriottisme te zijn geweest dat heerste binnen het gezin van haar echtgenoot, Louis Vandenbosch. Deze was als beroepsmilitair krijgsgevangen gemaakt in mei 1940 en zou tot het einde van de oorlog in Duitse kampen verblijven. Na zijn vertrek verhuisde Jeanne Dormaels naar het huis van haar schoonouders, waar ze ook veel contact onderhield met Louis' broer, de bakker Prudent Vandenbosch. Deze sloot zich in maart 1943 aan bij de Partizanen, en bekleedde er al snel leidende functies. Ook deze keuze lijkt meer door patriottisme en een algemene verzetsgeest bepaald te zijn geweest dan door een mogelijke sympathie voor het communisme. Onder invloed van deze schoonbroer sloot ook Jeanne Dormaels zich al snel bij de Partizanen aan. Zij zouden hun engagement allebei met de dood bekopen. Op 18 februari 1944 werden beide weggevoerd uit hun huis. Prudent Vandenbosch overleed op 15 januari 1945 in Ellrich nabij Dora, Jeanne Dormaels in maart 1945 in Ravensbrück[34]. Prudents jongere broer René, die eveneens bij de Partizanen aansloot, wist uit de handen van de nationaalsocialistische politiediensten te blijven. In tegenstelling tot zijn broers is René wel terug te vinden op de vooroorlogse ledenlijsten van de afdeling Herent-Wijgmaal van de BWP. Het is niet onmogelijk dat hij Prudent ertoe heeft aangezet zich aan te sluiten bij de Partizanen, maar bewijzen daarvoor bestaan niet.

Het verzet als familiezaak

Het verhaal van Prudent en René Vandenbosch en Jeanne Dormaels illustreert treffend een cruciaal kenmerk van het verzet, namelijk dat het vaak een familieaangelegenheid was. Van de 43 gedetec-

31. Inlichtingenformulier Paul Otte, GEGESOMA, dossier IAA.
32. James Mahoney, "Path Dependence in Historical Sociology", *Theory and Society,* Vol. 29, No. 4, (Aug., 2000), pp. 507-548 (meer bepaald p. 507).
33. De notie "retrodictieve voorspelling" is ontleend aan Stanley Payne, *A history of fascism, 1914-1945,* Londen, 1997, pp. 487-495.
34. Informatie uit DO/PP AD 3766 : erkenningsdossier politieke gevangenen Rosalia (Jeanne) Dormaels ; DO/PP AD 2806 : erkenningsdossier politieke gevangenen Prudentius Vandenbosch ; Gesprek met Mariette Vandenbosch, dochter van Jeanne Dormaels, Wijgmaal, 15 juni 2018. Het verhaal van Jeanne Dormaels beschreef ik eerder al in Marnix Beyen, "1943. De Gestapo licht Jeanne Dormaels uit haar bed", in : Marnix Beyen e.a. (ed.), *Wereldgeschiedenis van Vlaanderen,* Kalmthout : Polis, 2018, pp. 450-455, maar situeerde daarbij haar aanhouding verkeerdelijk in 1943. Die fout zette ik recht in de krantenversie van datzelfde artikel : Marnix Beyen, "1944. Een monument voor Jeanne Dormaels", *De Standaard,* 24-25 november 2018.

Jeanne Dormaels met haar drie dochters tijdens de eerste jaren van de bezetting, toen haar echtgenoot in krijgsgevangenschap in Duitsland vertoefde. Eigen collectie van Dormaels' dochter, Mariette Vandenbosch.

teerde verzetsmensen bleken er 17 in een directe gezinsrelatie met minstens één van de anderen uit de lijst te staan. Dit gegeven stelt ons in staat om na te gaan in welke mate de verzetservaringen de traditionele gezinsverhoudingen – en met name de man-vrouw-verhoudingen – weerspiegelden dan wel onder druk zetten.

Over het algemeen bevestigen de posities die de verschillende gezinsleden in het Wijgmaalse verzet innamen de visie dat ook in het verzet onmiskenbare genderrollen bestonden[35]. De mannen ondernamen gewapende acties – overwegend sabotage van spoorwegen en vernieling van koolzaadvelden – hun echtgenotes, schoonzussen of dochters moesten helpen die acties mogelijk te maken. Dat moesten ze in de eerste plaats doen door te zwijgen – of zelfs niets te weten. "Als vrouw sprak mijn man met mij er zeer weinig over", zo getuigde de weduwe van de eerder vermelde Victor Wuyts na de oorlog[36]. Ook Maria Gordts, echtgenote van Arthur Massie en moeder van Marcel Massie – beide Witte Brigade-leden – verklaarde wel te hebben vermoed dat haar echtgenoot bij het verzet was, maar dat hij haar nooit iets vertelde[37]. Het is niet duidelijk in welke mate dergelijke uitspraken beantwoorden aan de historische realiteit, dan wel berusten op een naoorlogse tendens om de eigen betrokkenheid bij het verzet te minimaliseren of zelfs te verzwijgen.

Vrouwen die wel toetraden tot de verzetsorganisaties, fungeerden doorgaans als koeriers van wapens en boodschappen. Anders dan het algemene profiel dat onder meer Maerten heeft geschetst, ging het niet in de eerste plaats om vrouwen zonder familiale verplichtingen. Vijf van de zes vrouwen in de onderzochte groep waren gehuwd. Drie van hen waren moeder, van wie twee met jonge kinderen. Meer nog dan op alleenstaande vrouwen rustte op deze jonge moeders het vermoeden van onschuld, en daar werd gretig gebruik van gemaakt door de verzetsorganisaties. Zowel Jeanne Dormaels als Yvonne Knops, de echtgenote van Joseph Coppejans, vervoerde wapens onder het fietsstoeltje waarop hun kinderen zaten. Dat zij dit deden, laat in elk geval zien dat ze met hun verzetsengagement hun traditionele moederrol doorbraken.

Ook Victor Wuyts deed een beroep op zijn jongvolwassen dochter Roza om hem aan het station de sluikbladen te overhandigen die via de trein dienden te worden verspreid. Hij deed dat, althans volgens Roza zelf in een naoorlogse verklaring, "omdat een jong meisje op de baan vrijer kon komen en gaan, althans in den beginnen[38]." Uitgerekend Roza Wuyts' verhaal toont echter ook aan dat de rol van vrouwen in het verzet niet louter ondergeschikt was. Zij was zelf actief in de Rode Valken, en engageerde zich ongetwijfeld niet alleen op vraag van haar vader, maar vanuit een socialistisch en democratisch engagement in het verzet. Maria-Victorine Valckenaers, die op dezelfde dag als Roza Wuyts werd opgepakt en met haar naar Ravensbrück werd gevoerd, lijkt zich zelfs nadrukkelijker in de Partizanen te hebben geëngageerd dan haar echtgenoot, Albert Piette. Anders dan van haar bestaat van hem immers geen erkenningsdossier, al weten we uit het dossier van hun zoon, Josse Piette, dat hij diens verzetsactiviteiten wel faciliteerde[39]. Zowel Albert Piette als Maria Valckenaers was al in 1928 lid van de BWP[40].

35. Zie onder meer : Maerten, *Was opa een held?,* pp. 67-68 ; Idem, Fabrice Maerten, "La Résistance, facteur d'émancipation des femmes ? Le cas du Hainaut", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis,* 4, 1998, pp. 173-206 ; Paula Schwartz, "Redefining Resistance : Women's Activism in Wartime France", in Randolph Higonnet, (ed.). *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars.* New Haven, 1987, pp. 141-154 ; diverse artikelen in Robert Vandenbussche, (ed.). *Femmes et résistance en Belgique et en zone interdite (1940-1944).* Lille, 2006, pp. 73-86. Zie ook het artikel van Michèle Corthals in deze bundel.
36. Getuigenis Anna Dewil, 8 maart 1952. DO/PCAD 962 : Erkenningsdossier Sluikpers Petrus Wuyts.
37. Getuigenis Maria Gordts, 2 februari 1949. DO/PCAD PP AD 1110 : Erkenningsdossier Politieke Gevangenen Arthur Massie.
38. Roza Wuyts, aan "Heer Staatscommissaris", 13 januari 1951. DO/PCAD 605325 : erkenningsdossier Sluikpers Rosalie Wuyts.
39. Zie bijvoorbeeld getuigenis Charles Grietens in DO/PP AD 40967 : erkenningsdossier Politieke Gevangenen Josse Piette.
40. Zie ledenlijst 1928, AMSAB-ISG, CO.0258/074 : archief afdeling Herent-Wijgmaal BWP/BSP, 1930-1956.

De voorlopige kaart die door het Ministerie van Oorlogsgetroffenen werd uitgereikt aan Roza Wuyts in afwachting van haar definitieve erkenning als Oorlogsslachtoffer. Brussel, Dienst Oorlogsslachtoffers, Dossier Politieke Gevangenen Rosalie-Louise Wuyts.

Een nog duidelijker – maar ook schrijnend – voorbeeld van een vrouw die zelfstandig koos voor een engagement in het verzet, was Maria Massie. Al vanaf november 1941 trad zij voor de Witte Brigade op als verbindingsagent, en verschafte ze onderdak en voeding aan werkweigeraars. Indien zij op 21 juli 1944 door de Gestapo werd aangehouden, dan was dat volgens Marcel Louette omdat haar echtgenoot, die voor collaboratie veroordeeld zou worden, haar had verraden.[41] Massie overleefde de kampen van onder meer Sint-Gillis en Ravensbrück, maar overleed niet lang na de bevrijding.

De *agency* van vrouwen in het verzet was met andere woorden ruimer dan wat hen door mannen werd opgelegd. Er zijn bovendien vele redenen om aan te nemen dat vrouwen minder vaak dan mannen aanvragen voor een verzetsstatuut hebben ingediend. Hun praktijken pasten vaak minder in de vooraf bepaalde categorieën, de in te vullen formulieren waren volledig op mannen toegesneden, en de administratieve rompslomp bleek in het geval van Roza Wuyts moeilijk te combineren met de beslommeringen van een huishouden[42]. Sommigen werden ook door gevoelens van schaamte ervan weerhouden om een aanvraag in te dienen. Hadden zij immers niet het leven van hun kinderen op het spel gezet door zich in verzetsactiviteiten te engageren[43]? Een lokale verzetsstudie biedt met andere woorden een blik op de veelzijdigheid van het vrouwelijke verzet.

De relatie tussen verzetsengagement en de aanvraag tot erkenning lag trouwens niet alleen bij vrouwen gevoelig. Joseph Coppejans, die als verbindingspersoon optrad tussen de Wijgmaalse Partizanen en de nationale leiding, zou volgens zijn dochter nooit een medaille hebben aangevraagd omdat "medailles voor de dieren waren en hij het voor de mensen had gedaan[44]". Frans Vanderstappen, de echtgenoot van Roza Wuyts, zou volgens zijn zoon geen erkenning hebben gewenst omdat het verzetsblazoen te sterk besmeurd was geraakt door de "septemberweerstanders[45]". Toch blijken zij allebei met succes een aanvraag tot erkenning als gewapend weerstander te hebben aangevraagd bij het Ministerie van Landsverdediging[46]. Vanwege de naoorlogse strijd om het verzetsaureool én het odium dat althans in Vlaanderen op het verzet rustte, lijkt de officiële erkenning als verzetsstrijder voor velen al snel geen reden tot trots meer te zijn geweest[47].

Over verraad en geweld

Die septemberweerstanders zelf zijn in mijn onderzoek niet in beeld gekomen. Onlogisch is dat niet, aangezien zij door hun late toetreding tot het verzet per definitie geen politieke gevangenen zijn geweest, en er zich dus geen erkenningsdossier van hen in de Dienst Oorlogsslachtoffers kan bevinden. Ook in de tot vandaag onderzochte dossiers van de gewapende weerstanders vond ik voorlopig geen enkel voorbeeld van iemand die pas in 1944 was toegetreden tot een verzetsorganisatie. Dat de late beslissers in interviews met nabestaanden van Wijgmaalse verzetsmensen niet werden vermeld, betekent niet noodzakelijk dat er in Wijgmaal geen mensen zouden zijn geweest die pas tot het verzet toetraden wanneer de bevrijdende troepen al voor de deur stonden.

41. Zie: Verklaring Marcel Louette, 22 april 1957, CEGESOMA AA/2595: Witte Brigade, 2878: dossier Maria (Edwardus) Massie.
42. Zie daarover: Roza Wuyts aan de "Heer Staatscommissaris", 4 november 1950. DO/PCAD 962: Erkenningsdossier Sluikpers Petrus Wuyts.
43. Telefoongesprek met Monique Coppejans, dochter van Joseph Coppejans en Yvonne Knops, 5 februari 2019.
44. Ibidem.
45. Telefonisch gesprek met Donald Vanderstappen, 15 januari 2021.
46. Zie hun erkenningsdossiers in het Nationaal Museum van de Weerstand. Coppejans' erkenning werd bekrachtigd op 31 mei 1948, die van Vanderstappen op 21 augustus 1947. In het geval van Coppejans kan de naoorlogse wrevel over de erkenning ook te maken hebben gehad met het feit dat zijn erkenning nadien in twijfel werd getrokken. De herzieningscommissie oordeelde echter op 27 december 1957 dat zijn erkenning toch gerechtvaardigd was geweest.
47. Zie o.m. Pieter Lagrou, "De politieke strijd om het verzetsaureool. Verdienste en erkentelijkheid in het naoorlogse België (1944-1949)", KULeuven, licentiaatsverhandeling, 1989.

ERKENTELIJKHEIDS
DIPLOMA

uitgereikt door de « Belgisch-Sovietisch Vereniging »
voor de hulp gegeven tijdens de duitse bezetting
aan Sovjetische Burgers.

Aangeboden aan Joannes Gertru
Herent

Gedaan te Brussel, de 26 maart 1949

De Algemene Secretaris der « Belgisch-Sovietische Vereniging »

ДИПЛОМ

ПРЕЗИДИУМ
СОВЕТСКОГО КОМИТЕТА ВЕТЕРАНОВ ВОЙНЫ
НАГРАЖДАЕТ

ПОЧЕТНЫМ ЗНАКОМ СКВВ

гражданина Розу Вуйжто

за помощь и содействие
советским гражданам в борьбе против фашизма
во время Второй мировой войны 1941-1945 гг.

Председатель СКВВ
дважды Герой Советского Союза
генерал армии
П. БАТОВ

Ответственный секретарь СКВВ
Герой Советского Союза
А. МАРЕСЬЕВ

г. Москва

« » 197 г.

Erkenning voor Wijgmaalse Partizanen kwam er niet alleen van Belgische overheidsdiensten, maar ook vanuit de Sovjet-Unie en kringen die het Sovjetregime gunstig gezind waren.
Zie illustratie boven : Erkentelijkheidsdiploma in 1949 uitgereikt aan de Wijgmaalse Partizaan Joannes Gertru (collectie Jan Gertru) en illustratie links : diploma in 1971 uitgereikt aan Roza Wuyts door het Presidium van het Sovjetcomité van Oorlogsveteranen (collectie Donald Vanderstappen).

Slechts eenmaal wordt in de erkenningsdossiers gesuggereerd dat een Wijgmaalse verzetsman verraad zou hebben gepleegd, en dit gebeurt dan nog door een getuige die zelf op verdenking van collaboratie voor de Krijgsraad verscheen. Het verraad zou, aldus nog diezelfde getuige, zijn gepleegd door "een gedeserteerde SS-man" die nadien tot het verzet was toegetreden. Hij zou na zijn aanhouding zijn vier kompanen van de Witte Brigade hebben verklikt met wie hij in augustus 1943 betrapt was tijdens het afbranden van een koolzaadveld[48]. Opvallend was dat bij deze actie ook een lid van de NKB betrokken was. Lokale sociabiliteit speelde hier vermoedelijk een grotere rol dan institutionele affiliatie. Mogelijk waren het ook dergelijke verbanden die aan het einde van de bezetting de overgang van verschillende leden van de Witte Brigade naar de NKB in de hand werkten.

Eén naam van een verrader keert geregeld terug in de dossiers, maar doorgaans met de vermelding dat deze niet van Wijgmaal was. Frans Vleugels uit Herent was een Partizaan die eind 1943 werd opgepakt en tijdens zijn ondervraging door de knieën ging. Hij gaf de namen en adressen door van tientallen, misschien zelfs honderden verzetslui in de regio Leuven, wat een bijzonder grote arrestatiegolf tussen februari en april 1944 teweeg bracht[49]. In Wijgmaal alleen al werden minstens twaalf van de 43 gedetecteerde verzetslui opgepakt ten gevolge van dit verraad.

De gewelddaden die in Wijgmaal tegen collaborateurs werden gepleegd, blijven vrijwel volledig uit het zicht van de erkenningsdossiers. Nochtans behoren zij wel tot de herinneringen van de oudere Wijgmalenaren, schreef Louis Van Brussel er met enige trots over in zijn *Partizanen in Vlaanderen,* en kwamen ze ook relatief uitvoerig aan bod in de televisiereeks van de productiekern WOII van de BRT. Indien zij niet worden vermeld in de erkenningsdossiers, dan heeft dat ongetwijfeld deels te maken met de angst voor represailles die ook na de oorlog heerste. Minstens zo belangrijk is het feit dat deze gewelddaden niet door Wijgmaalse verzetsstrijders werden gepleegd. De enige aanslag in het huis van een collaborateur die – enigszins eufemistisch dan nog – werd beschreven in de erkenningsdossiers, was dan ook niet in Wijgmaal, maar in een naburige gemeente gepleegd[50]. Om "acties tegen personen" te verrichten werden Partizanen uit de ruimere regio ingezet. Dit berustte op evidente strategische keuzen van de Partizanenleiding. De kans om ontmaskerd en verklikt te worden was nu eenmaal veel groter indien men te midden van bekenden opereerde. Omgekeerd was ongetwijfeld de psychologische barrière om geweld te plegen lager wanneer de slachtoffers geen bekenden uit het dorp waren.

Ook de meest beruchte aanslag uit de Wijgmaalse oorlogsgeschiedenis werd door verzetsleden van buiten de gemeente gepleegd. Op 10 mei 1944 werden vier gezinsleden van de familie Organe vermoord omdat één van de dochters ervan verdacht werd werkweigeraars te hebben verklikt. In 1949 werd een rechtszaak ingespannen tegen de zeven daders, en geen van hen bleek uit Wijgmaal te komen. Vanwege hun verzetsengagement werden zij "buiten zaak" geplaatst, ook al werd hun daad door de rechtbank "een laffe moord op onschuldige vrouw en kinderen" genoemd, "zonder enig nut voor de Weerstand of het Vaderland[51]". Zonder zelf het gezin Organe te kennen, hadden zij een bevel van Partizanen-commandant Ferdinand Désiron uit Linden opgevolgd. Veel wijst er wel op dat dit bevel was gebaseerd

48. Getuigenis Marcel Vanroost, 11 maart 1949, DO/PCAD PP AD 1110: Erkenningsdossier Politieke Gevangenen Arthur Massie.
49. Zie daarover onder meer Piot, *Geschiedenis van Herent,* 139-141 en de in voetnoot 7 vermelde uitzendingen van BRT-Productiekern WOII.
50. Het betrof een aanslag door Prudent en René Vandenbosch "in het huis van een bediende van de brouwerij van Haacht, die te Wespelaar of te Tildonk woonde". Zie getuigenis Maria Pelsmaeckers, weduwe van Prudent Vandenbosch, 20 januari 1949, DO/ PP AD 2806: erkenningsdossier Politieke gevangene Prudentius Vandenbosch.
51. Zie afschrift van het vonnis van de rechtbank van eerste aanleg van Leuven, rolnr. 4779-4780-4781. Met dank aan Gert De Prins, die me dit document bezorgde.

op informatie die was doorgespeeld door Wijgmaalse Partizanen die samen met Désiron in Kortrijk-Dutsel ondergedoken waren[52].

Dit is niet de plaats om de geschiedenis van deze onverkwikkelijke zaak te schrijven, wel om de vraag te stellen welke betekenis zij kan krijgen in een sociale geschiedenis van het verzet. Was zij het gevolg van een wijzigende sociale samenstelling van de Partizanen? Eerder schreven Luc De Vos, Werner Steurbaut en Arnout Wouters dat het Partizanenkorps 034 vanaf 1944 uitdijde "tot een grote, moeilijk te controleren verzetsbeweging", waar steeds meer leden toetraden "die niet meer over hetzelfde idealisme en de motivatie beschikten als de leden van het 'eerste uur'[53]." Dergelijke morele beoordelingen kunnen moeilijk worden bevestigd en gaan ook voorbij aan de wijzigende politieke en sociale context waarin het verzet opereerde. Tot die context behoort uiteraard het steeds repressiever wordende karakter van het bezettingsregime, dat een klimaat van geweld in de hand werkte. Het verhaal van de familie Organe werpt echter ook de vraag op of het wegvallen van een groot deel van het lokale verzet – na 6 april waren twintig van de 43 Wijgmaalse verzetsmensen weggevoerd en minstens twee van hen weggevlucht uit het dorp[54] – de weg heeft vrijgemaakt voor dergelijke extreme vormen van geweld. Niet alleen waren cruciale informanten weggevallen die de verhoudingen in de gemeente kenden, bovendien was er nauwelijks iemand overgebleven die bekommerd was om de lokale legitimiteit van het verzet. Onafhankelijk van de intrinsieke moraliteit van de verzetsleden kon het lokale verzet als een moraliserende instantie gelden.

Ook al kwamen de daders niet uit Wijgmaal, de zaak-Organe zou nog jarenlang een schaduw werpen over de sociale relaties in het dorp. De graven van het gezin werden verschillende keren geschonden[55], en in februari 1949 werd op klaarlichte dag een schot gelost op één van de vermoedelijke daders van de aanslag[56]. Als er vandaag al over de zaak-Organe wordt gesproken door oudere dorpsbewoners, dan is het nog steeds op fluisterende toon.

Het is niet onwaarschijnlijk dat deze gewelddadige acties uit de lente en zomer van 1944 er mee toe hebben bijgedragen dat na de oorlog nauwelijks nog werd gesproken over de geschiedenis van het verzet in Wijgmaal. Toch was er duidelijk meer aan de hand. Het naoorlogse stilzwijgen deed zich immers ook voor in de huiskamers van mensen die al weggevoerd waren vóór de zaak-Organe, en er op geen enkele manier mee te maken konden hebben. Het fenomeen bleef overigens niet beperkt tot Wijgmaal, maar blijkt daarbuiten uit vele getuigenissen van nazaten van verzetsstrijders. De verklaringen die zij aandragen voor het stilzwijgen variëren van de eerder vermelde gevoelens van schaamte omdat men de eigen familieleden in gevaar had gebracht tot de minimaliserende uitspraak dat men louter zijn plicht had gedaan. Het feit dat de meeste verzetsleden in Wijgmaal kort- of ongeschoold waren heeft er ook verder toe bijgedragen dat zij zelden de publieke sfeer betraden om hun eigen daden voor het voetlicht te halen.

In die publieke sfeer zelf bleek bijzonder weinig ruimte te bestaan voor positieve vertogen over het verzet. De bij grote delen van de Vlaamse bevolking groeiende verguizing van het verzet werd ongetwijfeld tot op zekere hoogte geïnternaliseerd door gewezen verzetslui en hun families. Of zij verhoogde toch minstens de drempel om de eigen geschiedenis in een positief daglicht te

52. Zie daarover interview van Herman Van de Vijver met Fernand Désiron. CEGESOMA, Onderzoekscollectie over België in de Tweede Wereldoorlog, AA 1297.
53. Luc De Vos, Werner Steurbaut en Arnout Wouters, *Leuven in de Tweede Wereldoorlog,* Leuven, [1990], p. 33.
54. Dat gold voor Joseph Coppejans en zijn echtgenote Yvonne Knops, die tijdig op de hoogte waren gebracht van de nakende arrestaties. Telefonisch gesprek met Monique Coppejans, 5 februari 2019.
55. Interview Bertha Organe met Herman Van de Vijver, 17 oktober 1986, CEGESOMA, documenten van de BRT-Productiekern WOII, AA 1297.
56. Zie daarover Piot, *Geschiedenis van Herent,* p. 139-140; "Misdaden onder het mom van den Weerstand. Een familie uitgemoord te Herent. Een spoor", *Gazet van Antwerpen,* 14 februari 1949.

plaatsen. De Herents-Wijgmaalse afdeling van de BWP spande zich na de oorlog nauwelijks in om de herinnering aan het verzet levend te houden. In haar vergeefse pogingen om de katholieke dominantie te breken, lijkt zij het verzetsverleden en de heldendood van verschillende van haar leden niet als argument gebruikt te hebben[57]. Van het katholieke gemeentebestuur van Herent, geleid door de Wijgmaalse huisarts Prosper Switters, konden de gewezen verzetslui en hun families ook geen morele steun verwachten. Precies daarin was het verschil groot met de buurgemeente Wilsele, waar het socialistische gemeentebestuur meer geneigd was het – nochtans meer katholiek getinte – verzet te eren met straatnamen en monumenten. Het verschil in verzetsherinnering dat ik eerder vaststelde tussen beide buurdorpen, blijkt dus minder te berusten op verschillende verzetservaringen dan op andere partijpolitieke constellaties[58]. De collectieve herinnering is met andere woorden een verraderlijke toegangspoort tot de sociale en politieke geschiedenis van het verzet.

IV. Conclusie

De geschiedenis van het lokale verzet bestuderen, blijkt veel meer te zijn dan gewone geschiedschrijving. Het is ook een interactie met een gemeenschap die flarden van dat verleden in diepe krochten van haar geheugen bewaard heeft, en andere helemaal heeft vergeten. Door die flarden in verband te brengen met wat van dat verleden in geschreven bronnen bewaard is, kan men een stukje geschiedenis teruggeven aan een gemeenschap, en zelfs aan de gezinnen die zwaar getekend zijn door een verleden dat zij verdrongen hebben. Zeker als de historicus – zoals in mijn geval - zelf tot die gemeenschap behoort, kan dit een zeer persoonlijk en emotioneel proces zijn.

Deze emotionele verbondenheid opent echter ook perspectieven voor een vernieuwing van het onderzoek naar het verzet. Zoals volgens Herbert Butterfield "imaginative sympathy" kon helpen een dam op te werpen tegen rechtlijnige en interpretaties van het verleden[59], zo laat deze emotionele verbondenheid toe het verzet te benaderen los van vooraf bepaalde sociologische determinanten of ideologische narratieven. In de plaats daarvan worden de verzetsmensen ingebed in de realiteiten waar zij zich doorgaans het sterkst mee associeerden: hun gezin en hun lokale gemeenschap.

Die vaststelling lijkt op het eerste gezicht moeilijk te rijmen met de bij het begin van deze bijdrage geformuleerde ambitie om de verzetshistoriografie uit haar historiografische isolement te halen. Wie de lokale specificiteit van het verzet benadrukt, ontzegt zichzelf immers tot op zekere hoogte ook de mogelijkheid om het lokale in verband te brengen met algemenere patronen. Tegelijk kan precies de lokale padafhankelijkheid als een extra variabele worden toegevoegd in pogingen het verzet op een algemener niveau te bestuderen. De "geest van het verzet" zocht niet noodzakelijk naar de meest accurate ideologische vertaling, maar wel naar de vorm die het meest voorhanden was[60]. Die logica heeft in het Wijgmaalse geval ongetwijfeld vleugels gegeven aan de Gewapende Partizanen. Toch mag de conclusie niet leiden tot een minimalisering van ideologie in de geschiedenis van het verzet. Enerzijds kunnen patriottisme en de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog – die in de onderzochte bronnen afwezig bleef, maar ongetwijfeld wel een onuitgesproken determinant was – als een vorm van *thin ideology* worden beschouwd[61]. Anderzijds gaven ook meer partijpolitiek gedragen vormen van ideologie het verzet in Wijgmaal mee vorm. Aan de basis van de Partizanen lag immers het vooroorlogse engage-

57. In de notulen van de naoorlogse bestuursvergaderingen (AMSAB-ISG CO.0258/074) zijn daar althans geen sporen van te bespeuren.
58. Zie daarover Beyen, "Alleen maar een straatnaam".
59. Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History,* Londen, 1931, p. 51.
60. Voor een genealogie van de notie "geest van het verzet" als omvattende mentale grondslag van het verzet, zie het review-artikel van Michèle Corthals en Babette Weyns in dit thema-nummer.
61. Zie in dat verband Michael Freeden, "Is Nationalism a Distinct Ideology?", *Political Studies,* 46, 1998, pp. 748-765.

ment van Wijgmaalse jongeren in de socialistische beweging. In combinatie met de strategische ligging van Wijgmaal vormde dit een goede voedingsbodem voor het ontstaan van een linkse verzetskern, die nadien kon worden ingekapseld in de Gewapende Partizanen en vooral vanaf 1943 steeds grotere aantallen verzetsgezinde jongeren kon aantrekken. Die dynamische wisselwerking tussen ideologische continuïteiten, lokale padafhankelijkheid en individuele keuzes lijkt me een veelbelovende insteek in de geschiedenis van het verzet in Vlaanderen en elders.

Marnix Beyen (1971) doceert Hedendaagse Politieke Geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen, waar hij ook lid is van Power in History – Centrum voor Politieke Geschiedenis. In zijn onderzoek exploreert hij de culturele en politieke representatie van naties in West-Europa tijdens de late negentiende en vroege twintigste eeuw. Hij publiceerde onder meer Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tijl Uilenspiegel *(1998),* Local Memories in a Nationalizating and Globalizing World *(2015, met Brecht Deseure, red.),* De taal van de geschiedenis. Hoe historici lezen en schrijven *(2019) en* De Lage Landen. Een geschiedenis voor vandaag *(2021, samen met Judith Pollmann en Henk te Velde).*